

Ulusal ve Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 7 Sayı: 34 Volume: 7 Issue: 34

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

ARAP VE TÜRK BELÂĞATINDA ME'ÂNÎ İLMİNE GENEL BİR BAKIŞ A GENERAL OVERVIEW OF ME'ÂNÎ AT ARABIC AND TURKISH RHETORIC

Derya ADALAR SUBAŞI*

Öz

Arap ve Türk edebiyatlarında belâgat ilmine dair birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar incelendiğinde Osmanlı Türkçesi belâgat kitaplarının Arap edebiyatındaki örnek alınarak hazırlandıkları görülecektir. Belâgatın bölümlerinden biri olan me'ânî ilmi ise daha çok yazılı üründeki ve cümledeki içerik ve anlamla ilgilidir. Bu çalışmada anlamla ilgili bu ilmin tanımı yapılacak, Arap edebiyatından Türk edebiyatına belâgat kitaplarına yansımalarının nasıl olduğu sorusu üzerinde durulmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda Arapça ve Osmanlı Türkçesi ile yazılan belâgat kitaplarının tarihsel bir tasnifi de sunulacaktır. Yapılacak bu araştırmayla Arap belâgat kurallarından hangilerinin Türk belâgatine uyarlandığı da görülecektir.

Anahtar Kelimeler: Belâgat, Me'ânî, Arap ve Türk Edebiyatı.

Abstract

There are many studies on rhetoric in Arab and Turkish Literature. Turkish rhetoric books are prepared by example of those in Arabic Literature. Me'ânî of rhetoric, one of the sections in more products and the sentence are written. It is about the meaning and the content of the sentence. In this study, the definition of Me'ânî and its reflections from Arabic Literature to Turkish Literature will be discussed. In this context, the historical classification of the books which are written in Arabic and Ottoman Turkish will be offered. With this research, also which rhetoric rules of Arabic is adapted to Turkish rhetoric will be seen.

Keywords: Rhetoric, Me'ânî, Arabic and Turkish Literature.

Giriş

Her milletin ayrı ayrı belâgat anlayışı ve kendine özgü bir belâgat tarifi vardır. Bir deyim ve bir bilim olarak birçok tanımı yapılan kavramlardan biri olan belâgatın tanımını yapmak ya da bölümlerini incelemek konusunda en usta âlimler bile birbirlerinden farklı yetide ve kapsamda eserler ortaya koymuşlardır. Türkiye'de belâgat, uzun zaman Arap diline has bir kavram ve ilim sayılmış olup, Sultan II. Mahmut zamanında Türkçe'nin de bir belâgatı olabileceği düşüncesi kendini göstermeye başlamış, ancak bu fikrin uygulanması Ahmet Cevdet Paşa'nın (1822-1895) Belâgat-ı Osmâniyyesi'nin yazılmasıyla olmuştur (Bilgegil, 1980: 21). Gerek Arap, gerek Türk edebiyatlarında bu alanda yazılan eserlerin de içerik olarak birbirine benzemekle beraber konuyu ele alış şekilleri ve örneklendirmelerde kimi zaman ortak, kimi zaman farklı yönleri olduğu görülmektedir. Bu ortak ve farklı yönlerden hareketle bu çalışmada belâgatın üç ana bölümünden biri olan me'ânî ilminin Arap ve Türk belâgatındaki kullanımını ve gelişimi konusunda disiplinler arası bir bakış açısı oluşturulmaya çalışılacaktır.

1. Tanımlamalar Işığında Me'ânî İlmî

Tarihsel süreç içinde ilk kez es-Sekkâkî'nin (ö.626/1229) Miftâhu'l-'Ulûm adlı eserinin üçüncü bölümünde ele alınan ve bir belâgat disiplini haline gelen me'ânî ilmi (ilmu'l-me'ânî) bu eserin üçüncü bölümünde "ifadede sözün belîğ ve ayrıcalıklı terkiplerinin muktezayı hale de uygun

* Yrd. Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, D.T.C.F, Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

olarak zikredilmesi" olarak tanımlandıktan sonra bu terkipleri oluşturan cümle kuruluşları me'ânî ilmi içinde zikredilen konuları da kapsayarak anlatılmaktadır (Sekkâkî,1317:86). Kazvinî (ö.739/1338) daha sonra Miftâhu'l-'Ulûm'un me'ânî ilmini ele alan üçüncü bölümünü Telhîsu'l-Miftâh adıyla özetlemiş ve burada me'ânî ilmini:

"Arapça lafızların, kendisiyle muktezâyı hâle (ortama) uygunluğu sağlanan durumları öğrenmeye yarayan bir ilimdir" şeklinde tanımlamıştır (1304: 6).

Ahmet Cevdet Paşa'nın öğrencisi Hacı İbrâhîm Efendi "Şerhi Belâgat" adlı eserinde me'ânî ilmini şöyle açıklamaktadır (Dağlar 2007:328).

"İlm-i me'ânî bir 'ilmdir ki onunla kelâmî mukteza-yı hâle tatbik olunmasının keyfiyeti bilinir. Ve bu 'ilm ile te'diye-i ma'nâda hatadan ihtirâz olunur."

Saraç ise me'ânî ilmini şöyle tanımlamaktadır:

Bir belâgat disiplini olarak ilmu'l-me'ânî sözün yerinde kullanılmasını, muhatap ve konuşanın durumuna uygun olarak ifade edilmesini sağlayan ve cümlenin dil kuralları çerçevesinde uğradığı değişikliklerden bahseden bir ilimdir. Bu ilmin faydası cümlenin duruma uygun söylenmesinde yanlış düşmekten sakınmayı sağlamaktır (2012:55).

Bilgegil'e göre ise sözün yerinde kullanılması ve halin gereğine göre uğrayacağı değişiklikler, bu ilme konu olmuştur. Me'ânî, mananın görevi gereği ifadenin şekillendirilmesidir (1980:42).

Meânî, sözün duruma ve makama uygun oluşuna denir. Sözün muhatapla alâkasını tespit eden meânî, gramer kaidelerini ihtiva eder. Edebî hüviyete sahip güzel bir söz, güzel bir dilbere benzer ve onun güzelliği tabiidir. İşte bunun güzelliğini teşkil eden şey meânî ve beyândır. Bu güzele süs nasıl yakışırsa, bedî de o vazifeyi görür. Meânî ve beyân sağlandıktan sonra, bedî de eklenirse daha güzel ve uygun olur (Kartal, 2007:417).

Bu tanımlamalardan hareketle me'ânî ilminin cümle, cümleyi oluşturan öğeler, bu öğelerin diziliş sırası ve yalın haldeki anlamları, anlamın cümle içinde ve dinleyende oluşturduğu anlama işaret eden bir bilim olduğu söylenebilir.

1.1.Arap Edebiyatında Me'ânî İlmine Tarihsel Bir Bakış

Arap belâgatının kurucusu olarak kabul edilen el-Câhiz (ö.255/868) Kitâbu'l-Beyân ve't-Tebyîn adlı eserinde Arapların hicri II. asırda ve III. asrın ilk yarısında belâgattan ne anladıklarını güzel bir biçimde bize açıklayan bir metin demeti meydana getirmiş, Arapların câhiliyye döneminin sonlarından itibaren söz sanatlarına ağırlık vermeye başladıklarını, doğru telaffuza, konuşmayı yapan kişinin dış görünüşüne, tavır ve davranışlarına önem verdiklerini belirtmiştir. Her ne kadar el-Câhiz sınırlı anlamda belâgatı tanımlamaya çalışsa da belâgatın daha sistemli bir hal alması Abdulkâhir el-Cürçânî (ö. 471/1078) ile olmuştur. Curcânî, Delâ'ilu'l-'icâz adlı eserinde Kuran'ın mucizevi üslubunu ispat etmeye çalışarak kelimelerin belâgata amaç olarak yükledikleri bir işi yapmış, araştırmasında güzelliğin ne lafızda, ne de anlamda olduğunu, sözün güzelliğinin dizilişinde yani üslubunda ortaya çıktığını söylemiştir. Sonra da üslubun güzelliğinin hangi öğede olduğunu açıklamaya uğraşmış ve araştırması onu atıf harflerinin önemine, özlü anlatım ve itnâbın değerine, durumun sözle örtüşmesinin zorunluluğuna ilişkin söz söylemeye yöneltmiştir (Kızıklı 2010:460⁺). Böylece Arap Edebiyatında me'ânî ilminin ilk temelleri atılmıştır. el-Cürçânî, Aristo'yu çok iyi yorumlayan, açıklayan bir felsefeci konumundaydı. Bu eserinde Aristo'nun dil ve belâgat ile ilgili görüşlerinden yararlanarak nahiv felsefesini de ele almış ve kendisinin de "meânî'n-nahv" ya da "nazm" dediği "meânî" ilmini sistemli bir şekilde kurmuştu. el-Cürçânî'ye göre nazm, sözün nazmı ile eşyalar arasında irtibat kurmaktı. Bu da nahiv ilminin kurallarını, sözde kullanmak ve tatbik etmekle gerçekleşiyordu. Bu görüşe göre kelimeler tek başına fasih olmayıp ancak cümle içinde fasih ve beliğ olabiliyordu. Sözün de beliğ olabilmesi için, nahiv

⁺ Orijinali Fransızca olan ve "La Rhetorique Arabe de Djahiz a Abdelkahir" başlığını taşıyan bu çalışma Taha Huseyn tarafından 1931 yılında Londra'da düzenlenen XII. Müsteşrikler Kongresinde tebliğ olarak sunulmuş, 'Abdulhamid el-'Abbadi tarafından Arapçaya da çevrilmiş ve Kudame b. Ca'fer'in Nakdu'n-Nesr adlı kitabına sunuş bölümü olarak eklenmiştir (bkz. Kızıklı,2010)

kurallarına uygunluğu şarttı. Cürcânî bu eserinde sözün nazmı ile eşya arasında irtibat yolları olarak gördüğü nahiv kurallarından atıf harfleri, takdîm-te'hîr, hazf, mübtedâ ve haberin hazfı, hal cümlesindeki vav'ın hazfı v.b. konuların önemini vurgulayıp îcâz, itnâb, vasl, kasr ve muktezây-ı hâli mana için gerekli görmüştür. Gramer ile belâgat kurallarını sentez yaptığı bu eserinde grameri, canlı, fonksiyonel ve pek çok anlam ifade eden bir ilim haline getirmiştir. Görüldüğü gibi el-Cürcânî hem genel Arapça'da, hem Kur'an Arapça'sında nazm olgusunu sistematik bir kavram durumuna getirmiştir. Bu teorik çerçeveye daha sonraki dönemlerde ez-Zemahşeri (ö.538/1144) ve es-Sekkâkî tarafından "ilmu'l-me'ânî" adı verilmiştir. es-Sekkâkî, Miftâhu'l-'Ulûm adlı eserinde el-Cürcânî'nin nazm sistemini söz diziminden ayrı tutmakta, belâgatın bağımsız bir disiplini olarak takdim etmektedir (Kızıklı 2008: 139). el-Cürcânî'den sonra telif edilen edebî eserler genellikle onun bu eserlerini anlamaya, şerh etmeye yönelik olmuştur ki, bu tür çalışmalar şerh ve haşiye dönemini başlatıp, kelâm ekolü adını almıştır. Şerhler döneminde ortaya çıkan edebiyat eserlerinde felsefe, mantık, kelâm, usûl bilgileri bol miktarda yer alırken, edebî zevk ve kabiliyeti geliştirici özellikler görülmez. Fahrüddîn er-Râzî (ö.666/1267), el-Cürcânî'nin belâgatla ilgili eserlerini telhîs ettiği eserinde şekle çok önem verir ve donuk, edebî zevkten uzak kurallar ortaya koyar. es-Sekkâkî de mantık, felsefe, usûl, nahiv bilgilerini belâgat ilminin tasnifinde kullanır ve yeni bir tasnif yapar. el-Kazvînî, es-Sekkâkî'nin Miftâhu'l-'ulûm adlı eserinin üçüncü bölümüne yaptığı şerhlerle onun görüşlerine tamamen bağlı kalmayıp kendi görüşlerini ve daha önceki belâgatçıların görüşlerini de ortaya koyar. Kelâm ekolüne karşın, Arap edebî zevkine sahip, İbn Sinân el-Hafâcî (ö.466/1073), İbnü'l-Esîr (ö.637/1239) gibi edipler, felsefe ve mantık kurallarına karşı edebî çalışmalarını sürdürmüşse de fazla etkili olamamışlardır. (Özdoğan, 2005: 45-46, Cürcânî:80-81).

Me'ânî ilminin tarihsel gelişimi incelendiğinde el-Cürcânî'nin ortaya koyduğu kavramlardan hareketle belâgat içinde ayrı bir dal olarak es-Sekkâkî ile ele alındığı ve daha sonra Kazvînî'nin yaptığı telhisle de pekiştirildiği anlaşılmaktadır.

1.2. Türk Edebiyatında Me'ânî İlmine Tarihsel Bir Bakış

Osmanlılar zamanında okutulan belâgat kitapları incelendiğinde okunan kitapların başında Siraceddin es-Sekkâkî'nin, Arapça "Miftâhu'l-'Ulûm" adlı eseri gelmektedir. Bu eserinin birinci bölümü sarf, ikinci bölümü nahiv ve son bölümü de meânî ve beyân bilimlerine ayrılmıştır.

Osmanlı medreselerinde okutulan Miftâhu'l-'Ulûm adlı kitabın birinci baskısı. İç kapak ve ilk sayfa (D.T.C.F. Kütüphanesi, 892.7 S244)

Es-Sekkâkî'nin bir çok kişi tarafından şerh edilen bu eserine Hatib el-Kazvinî tarafından yazılan "Telhisü'l-Miftâh fî'l-Me'ânî ve'l-Beyân" adlı şerh veya İbni Hâcib'in aynı esere yazdığı muhtasar bazen "Telhîs" bazen "Miftâh" olarak söylenegelmiştir. Bu eser, gerek şerh, gerekse hâşiye olarak daha sonraki belâgat kitaplarının esasını teşkil etmiştir. Yine belâgat kitapları arasında yer alan "el-İzâh fî'l-me'ânî ve'l-beyân" da Kazvinî'ye aittir. Bu eser Taftazânî tarafından "el-Mutavvel" adıyla şerh edilmiştir. Kendisi daha sonra bu şerhi kısaltarak "Muhtasar" adını vermiştir. Yukarıda bahsedilen ve Osmanlı medreselerinde belâgat derslerinde okutulan bu kitapların hepsi Arapça'dır.

Taftazânî'nin Mutavvel adlı eserinin el yazması nüshası (solda) ve yine Telhis ve Mutavval'in Abdun-nâfi efendi tarafından 1289 yılında yapılan Osmanlıca tercümesi "Nef' u'l-Mu'avvel fi Tercüme-i Telhîs ve'l-Mutavvel" adlı eser (D.T.C.F. Nadir Eserler, Numara: 1692)

Medreselerde "Şerh-i Miftâh" olarak genellikle Seyyid Şerif'in, Sadettin Taftazânî'nin veya Şeyhülislâm İbni Kemâl'in şehleri okutuluyordu. Okutulan kitabın hangisi olacağı müderrisin seçimine bağlıydı (Ergün, 1996). Fâtih zamanında belâgata dair Miftâh okutulan medreselere "Miftah medreseleri" deniliyordu (Hızlı, 2008: 27). Gerek es-Sekkâkî'nin gerekse Kazvinî ve et-Taftazânî'nin bu eserlerinin Osmanlı medreselerinde okutulmuş olmasından dolayı Osmanlı âlimleri bu eserler üzerinde birçok çalışmalar kaleme almışlardır (Saban, 2011:108) †. Bir çok çalışmada bu eserin Türkçe'ye ilk tercümesinin Abdunnâfi Efendi (ö.1308/1890) tarafından Nef' u'l-Mu'avvel fi Tercüme-i Telhîs ve'l-Mutavvel (1289) adıyla yapıldığı söylene de, Altıparmak Mehmet Efendi (ö.1033/1623) tarafından Kâşifu'l-'Ulûm ve Fâtihu'l-Funûn adıyla daha önce Türkçe'ye çevrildiği de iddia edilmektedir. Her iki yazarın

† Bu eserlerin ayrıntılı dizini için bkz. İbrahim Saban, Osmanlı Âlimlerinin Arap Belâgatine Dair Eserleri, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Şarkiyat Mecmuası, İstanbul.

ölüm tarihleri karşılaştırıldığında Altıparmak Mehmet Efendi'nin daha önce yaşadığı bilgisine dayanarak onun yaptığı tercümenin de ilk tercüme olduğu savunulabilir.

Aşağıdaki tabloda da görüleceği gibi medreselerde uzun yıllar Arapça asıllarından okutulan bu kitapların ardından ilk Türkçe belâgat kitabı İsmail Ankaravî (Ö.1041/1631) 'nin Miftâhu'l-Belâga ve Misbâhu'l-Fesâha'sı yazılır. Bu eser (284/1867)de Tasvîr-i Efkâr Matbaasında basılmıştır. Büyük ölçüde Kazvî'nin Telhîsu'l-Miftâh'ını esas alıp, onun Türkçe bir şerhi mahiyetindedir (Dağlar 2007:164).

چلی یسرالله لهما العلم الادبی وقتنا کہ خدمت شعر
ومعرفت انشایہ طالب و علم بلاغت و فن فصاحتہ
راغب اولوب بوقیر مولوی اعنی شیخ اسماعیل
انقروی د خطب دمشقینک اعض مصنفاتندن
اولان متن تلخیصی تعلمه شروع ایوب حالبوکه آنلرک
اول فنده یدری قصیر اولدیغندن اول کتاب بلاغت
نصابده مندرج بولان معانی د قسقه تک فهمی
ذهنلرینه عسیر کلدیکی جهتله علم مذکورہ اشتغالندن
سیر و ملول اولشلرایدی بوقیر کثیر التصصیرک دروننده
شفقت فطریه و مرحت جبلیه جوشه کلوب آنلره
آنلردن غیری طالب بلاغت و فصاحت اولانلره
تسهیل ایتمک ایچون اول کتاب بدیع الاساسک بدیع
ویانته متعلق اولان و فنلرندن طلابه اهم و الزم اولان
ایبات و کلمات تلخیص و اقتباس قبیلوب تری عبارات
اوزره ترجمه و تفسیر اولندی و بلغا و شعرلک محله
مناسب اولان ایبات بلیغسی و فاریسی و عربی ایله
جایجا تزین و تحلیله اولنوب اقسام شعری بیتک و فنون
انشایه واقف و عارف اولنق ایچون مقدمه قیلندی
حاله دت ناب و هر باب ایچنده رنجکه فصل اوزده

مفتاح البلاغه
و مصباح الفصاحه

یا من جعل قلوب العلماء مخزنًا لجواهر العلوم والعرفان
ویا من زین لسان الفصحاء بزواهر البلاغة والبيان
نحمدك جد العارفين العارفين في بحار الشهود والعبان
ونشكرک علی نعمائك شکر القانین فی وجودک
فشاء الاعبان واسئلك ان تصلى علی نبيک
محمد المبعوث بجوامع الکلم لتتم مکارم اخلاق
الانسان و علی آله واصحابه الذین نالوا ببرکة
صحبتہ الشرفه مقام الرضوان و متابعتہ اللطيفة
اعلی درجات الجنان . اما بعد جد الله العلی الول
والصلاة والسلام علی خضرة النبویه و روضه
المصطفویه زیده اولاد منوی و زمیره اخفادک
اصحابی و اهل طایبی یعنی درویش عامل و محمد صادق
(چلی)

وجہلی و اسرافی فی امری و اجعلنا من النہادین
المہدیین غیر ضالین ولا مضلین برحمتک یا ارحم
الراحمین و سلام علی المرسلین و الحمد لله رب العالمین
یعون الله الملك المعین

شارح مثنوی شیخ اسماعیل انقروی مرحوم خواجه
جهانک مناظر الانشاسنی ماخذ ایدرک بوکتابی
تألیف ایش اولدیغندن حین طبعنده بر نسخه
کجهیه دسترس اولنمه مدینه بقاء بعض اشکابه
اولسان محلاری مذکور مناظر الانشایه مراجعتله
ممکن مرتبه تکمیل اولمشدر .

برنجی دفعه اولهرق تصویر افکار مطبعه سنده
طبع اولمشدر . فی ۳۰ ربیع الآخر ۱۲۸۴ سنه

Eserin 1284 yılındaki ilk baskısının ilk ve son sayfaları (İsmail Ankaravî, Miftâhu'l-Belâga ve Misbâhu'l-Fesâha, D.T.C.F, Nadir Eserler 5832).

Türk edebiyâtında Telhîs-i Miftâh'ın Türkçe şerhlerinden sonra basılan ilk Türkçe belâgat eserleri, Tanzimat'tan sonra batılı anlamda yeni mekteplerin açılması ve bunların ders programlarına belâgatın da alınması sonucu ortaya çıkan yeni arayışların ürünüdürler. Artık bu okullardaki öğrenciler belâgatı aslından okuyacak kadar Arapça bilmiyorlardı. Bunun için Türkçe belâgat kitabı telifinde bir artış görüldü (Yetiş, 2006: 3). 19. yüzyılın son çeyreğinde kaleme alınan bu eserleri, "klâsik anlayışta belâgatın tam kadrosunu verenler" ve "klâsik anlayış yanında batının retorik çalışmalarından da ilhâm alanlar" şeklinde iki gruba ayırmak

mümkündü. İlk grupta, Ahmet Hamdî'nin (1293/1876)da kaleme aldığı "Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî", Mihâlicli Mustafa Efendi'nin (1297/1880)'de yazdığı "Zübdetü'l-Beyân", Hacı İbrâhim Efendi'nin (1298/1881)'de neşrettiği "Hadikatü'l-Beyân", Ahmed Cevdet Paşa'nın (1299/1882)'de yayınladığı "Belâgat-ı Osmâniyye" ve Abdurrahmân Süreyyâ'nın (1303/1886) 'da telif ettiği "Mîzânü'l-Belâga"adlı eserler sayılabilir. İkinci grupta yazılan eserlere de Süleymân Paşa'nın 2 cilt hâlinde (1288-1289/1871-1872)'de neşrettiği "Mebâni'l-İnşâ" ve Recâzâde Mahmud Ekrem'in (1299/1882)'de yayınladığı "Ta'lim-i Edebiyyât" örnek olarak verilebilir (Dağlar 2007: 164-165).

Bu eserler incelendiğinde Ankaravî'nin eserinden sonra yazılan en meşhur belâgat kitabının Ahmet Cevdet Paşa'nın Belâgat-ı Osmâniyye'si olduğu görülmektedir. Belâgat-ı Osmâniyye'nin tıpkıbasımının önsözünde Karabey ve Atalay bu eserin ortaya çıkışını şöyle açıklamaktadırlar:

Bu eser neşredilinceye kadar, Türkçe'nin de bir belâgatı olabileceği hiç düşünülmemiş olmalı ki bu alanda yazılan eserlerde, Arapça ve Farsça'dan örnekler yer alıyordu. Ahmet Cevdet Paşa, bu düşünceyi aşarak ileri bir görüşle Türkçe'nin de bir belâgatı olabileceği düşüncesiyle eserine Belâgat-ı Osmâniyye adını vermiş ve Türkçe'den örnekler seçmiş açıklamaları da Türk Dilinin mantığına göre yapmıştır. Bu bakımdan Belâgat-ı Osmâniyye'nin kendisinden önce ve sonra yazılmış benzer eserler arasında en mükemmel kitaplardan olduğunu söylemek mümkündür (2000: VII).

Bu eser, Ahmed Cevdet Paşa'nın Mekteb-i Hukuk'ta verdiği belâgat dersi notlarının bir araya getirilip 1882 yılında basılmasıyla ortaya çıkmıştı. "Belâgat-ı Osmâniyye", Ahmed Cevdet Paşa'dan sonra aynı okulda ilgili derslere giren Hacı İbrâhim Efendi (ö.1309/1891)tarafından da ders kitabı olarak okutulmuştur. (Dağlar 2007: 322).

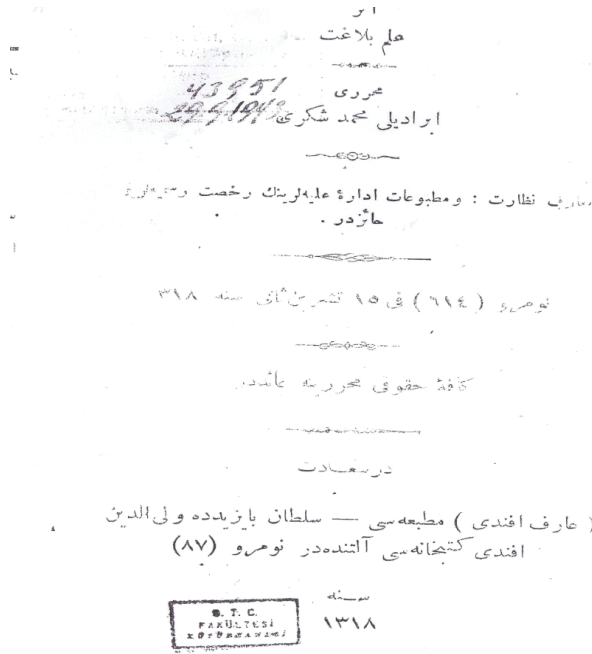
Aşağıda Osmanlı döneminde medreselerde okutulan bazı belâgat kitaplarının tarihsel açıdan bir sıralaması bulunmaktadır (Yetiş, 1992: 384-386).

Belâgat Kitabı	Yazarı	Yazılış Tarihi
Miftâhu'l-Belâga ve Misbâhu'l-Fesâha	İsmail Ankaravî	1284
Mugni'l-Küttâb	Mehmed Nüzhet	1286
Miyârü'l-Kelâm	Selim Sabit	1287
Telhis Tercümesi	el-Kazvinî	1290
Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî	Ahmed Hamdî	1293
Belâgat-ı Osmâniyye	Ahmed Cevdet Paşa	1299
Talim-i Edebiyat	Recaizade Mahmud Ekrem	1299
Şerh-i Belâgat	Hacı İbrahim Efendi	1301
Mîzânü'l-Belâga	Abdurrahman Süreyya	1303
Mîzânü'l-Edeb	Diyarbakirli Said Paşa	1305
Edebiyat-ı Osmâniyye	Hacı İbrahim Efendi	1305
Zinetü'l-Kelâm	Ali Nazif	1306
Istilahat-ı Edebiyye	Muallim Nâci	1307
Muhtra-ı Belâgat	Ali Nâzimâ	1308
Belâgat	Ruşuklu M.Hayri	1308
Osmanlı Edebiyatı	Menemenlizade Tahir	1310
Osmanlı Edebiyatı Numuneleri	Mehmed Celâl	1312
İlm-i Belâgat	İbradali Mehmet Şükrü	1318
Esrâr-ı Belâgat	İsmail Hakkı	1318
Edebiyat	Süleyman Fehmi	1325
Nazariyat-ı Edebiyye	Reşid	1328
Sanat-ı Tahrir ve Edebiyat	Şehabeddin Süleyman	1329

2. Arap ve Türk Belâgat Kitaplarının Me'âni İlmi Açısından Karşılaştırılması

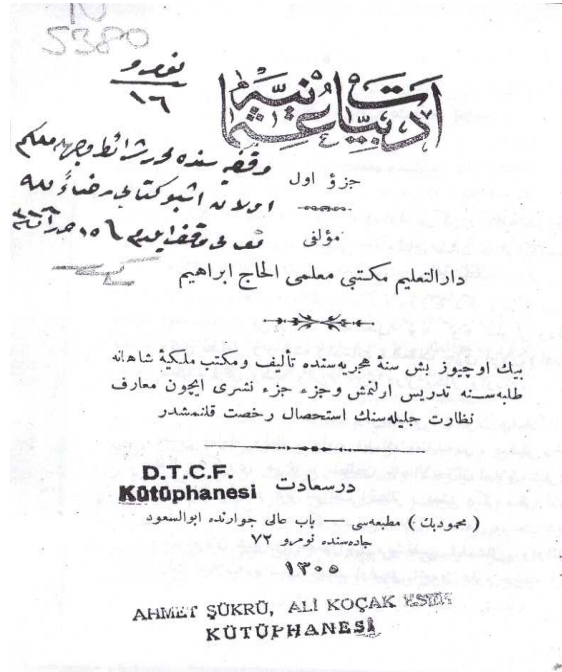
Yukarıda verilen bilgilerden hareketle karşılaştırma yapılacak eserler seçilirken eserlerin alanında ilk olması ve öne çıkması gibi özellikleri dikkate alınmıştır. Bu bağlamda hiç

incelenmemiş olan bir belâgat kitabının da değerlendirilmeye alınması çalışmanın özgünlüğü açısından gerekli bulunmuştur. Bu karşılaştırma yapılırken ilk olarak 1318 tarihli İbradali Mehmet Şükrü'nün İlm-i Belâgat adlı eseri incelenme imkânı bulunmuştur.

(İbradali Mehmet Şükrü'nün İlm-i Belâgat adlı kitabının ilk baskısı, D.T.C.F. Depo Kataloğu 1158)

Ayrıca yine çok değinilmeyen eserlerden el-Hâc İbrâhîm'in 1305 tarihli Edebiyyât-ı Osmâniye adlı eseri incelenmiştir.

(Eserin 1305 tarihli ilk baskısı, D.T.C.F. Nadir Eserler, 5380)

Bu iki esere ilaveten Ahmet Cevdet Paşa'nın Belâgat-ı Osmâniyye'si ve İsmail Ankaravî'nin Miftâhu'l-Belâga ve Misbâhu'l-Fesâha adlı eserinin de incelenmesi suretiyle bu kitapların me'ânî ilmini ele alış şekilleriyle bu ilmin Arapça belâgat kitaplarındaki kullanımlarına ilişkin değerlendirmelerin aşağıda yer alan açılardan yapılması uygun görülmektedir.

2.1.İçerik Açısından

Yerinde söz söyleme sanatı olan belâgat ilminin cümleyle ilgili bahislerini ele alan meânî ilmi, klâsik kaynaklarda sekiz başlık altında incelenir. Bunlar isnâd, müsnedün ileyh, müsned, inşâ, fiilin müteallıkları, kasr, fasıl ve vasil, îcâz, itnâb, müsâvât konularıdır. Bu sekiz konu içerisinde cümlelerin uzunluğu kısalığı, kelimelerin azlığı çokluğuyla ilgili bölüm îcâz – itnâb – müsâvât başlığı altında ele alınır. Bir meram ve maksat, ya yeteri kadar lafızla, veya daha az ya da daha fazla lafızla söylenir. Buna göre o söz müsâvât, îcâz ve itnâb gruplarından birisine dahildir. Eğer maksat, insanların alışık olduğu lafızlardan daha az lafızla anlamı da bozmadan ifade edilmişse buna îcâz denir. Îcâz, uzun uzun anlatılabilecek bir maksadı kısa, fakat yeterli bir ifadeyle anlatmaktır. Bunun yanında, insanların alışık olduğu lafız ve ifadelerle maksadın ifade edilmesine ise müsâvât denir. Müsâvâtta maksadı ifade edecek kadar kelime ve kelime grupları kullanılır. Bu yolun en belirgin özelliği sadeliğidir. Günlük hayatta en çok kullanılan üslûp budur. İtnâb ise, insanların alışık olduğundan daha fazla lafızla, fakat haşve ve tatvîle kaçmaksızın maksadın ifade edilmesidir (Bulut, 2010, 183).

Arapça belâgat kitapları incelendiği zaman genel olarak me’ânî ilminin incelediği konular Türkçe ifadeyle haber ve inşâ cümleleri, haber cümlesinin çeşitleri, haber cümlesinin değişik şekillerde ifade edilmesi, inşâ, emir, nehy, istifham, temennî, nidâ, kasr, vasl ve fasl, icâz, itnâb, müsâvât, takdim ve te’hîr, zikr ve hazf başlıkları altında yer almaktadır (Bolelli, 2012:7).

Genel olarak medreselerde okutulan Osmanlıca belâgat kitapları incelendiğinde bir çoğunun ders notu olarak fasiküller halinde yazıldığı ve me’ânî ilminin ayrı bir başlık altında ele alınmadığı görülmektedir. Öyle ki bunu belirten Coşkun’a göre belâgat araştırmacılarının önemli bir kısmı edebî sanatların tasnifi konusunda Sekkâkî-Kazvîni geleneğine bağlı kalmışlardır. Süleyman Paşa Mebâni’l-İnşâ’da, Ahmet Cevdet Paşa Belâgat-ı Osmâniyye’de, Manastırlı Mehmet Rifat Mecâmi’ü’l Edeb’de edebi sanatları iki temel başlık altında toplamışlardır. Bunlar ilm-i beyan ve ilm-i bedi idi (2012: 17). Dolayısıyla Taşköprülüzâde’nin “Miftahu’s-Saade” adlı eserinde Osmanlılarda bilimlerin sınıflandırılması yapılırken sözle ilgili bilimlerde değerlendirilen belâgat bilimi ders olarak çeşitli medrese kademelerinde okutulurken, belâgatın “me’ânî” kısmında haber ve dilek kipleri, emir, yasaklama, soru, temenni, ünlem şeklindeki ifadeler, cümle içinde kelimelerin yeri, cümleleri birbirine bağlama veya uzun cümleleri ayırma, sözü uzatma ve kısaltma gibi konular işleniyordu.

Bu çalışmada detaylı inceleme imkânı bulunan Osmanlı Türkçesiyle yazılan belâgat kitaplarından Ahmet Cevdet Paşa’nın Belâgat-ı Osmâniyye’si incelendiği zaman birinci bölümde bazı başlıkların me’ânî ilminin konuları arasında yer aldığı gözlenmektedir. Birinci bölümün dördüncü başlığı isnâd-ı haberî beyanında, beşinci başlığı inşâ beyânında, altıncı başlığı elfâzın atfû rabtna dair, yedinci başlığı ise îcâz ve itnâb hakkındadır. Bu konular her ne kadar bu kitapta me’ânî başlığı altında yer almasalar da me’ânî ilminin inceleme alanına girmektedirler.

İsmail Ankaravî’nin Miftâhu’l-Belâga ve Misbâhu’l-Fesâha’sı incelendiğinde dört bölüm olduğu gözlenmektedir. Ayrıca her bölümde çeşitli fasıllara da yer verilmiştir. Birinci bölümde kelime ve kelamın mahiyeti anlatılmış, ikinci bölümde bedi, üçüncü bölümde beyan, dördüncü bölümde inşâ konusuna değinilmiştir. Me’ânî açısından değerlendirebileceğimiz kısım ayrı bir me’ânî başlığı altında olmamakla birlikte ilk bölümün içindeki açıklamalarda me’ânî ilminin içine giren kısımlar bulunmaktadır.

İbradali Mehmet Şükrü’nün İlm-i Belâgat adlı eseri incelendiğinde ilm-i beyân konusunun ve bu bağlamda edebi sanatların değerlendirildiği görülmektedir. “İlm-i beyân neden bahs eder ve bu ilmin lüzumu ve ehemmiyeti” başlıklı açıklamada yazar ilmi me’ânî’nin, ilm-i beyân’ın ve ilm-i bedi’î’nin müştamil olduğunu, birbirleriyle aynı olmadığını belirtir ve ilm-i me’ânî’nin kelâmın muktezây-ı hâle keyfiyet-i tatbikî bilindir diyerek şöyle örnek verir:

Birinin ilmini inkar eden bir diğere karşı te’kidsiz îrad olunan kelâmın muktezây-ı hâle adem-i mutabakatı ilm-i me’ânî ile ma’lûm olur zira ilm-i me’ânîde mezkûr der ki munkire te’kidsiz kelâm söylenirse işbu kelâm muktezâyı hale mutabık olmaz (1318:5-6).

Bu eserde bu açıklamalar dışında me'ânî ilmiyle ilgili örneklendirmeler görülmemektedir. Eser bir ders kitabı niteliğindedir.

El-Hâc İbrâhîm'in Edebiyyât-ı Osmâniyye'adlı eserinde büyük ölçüde Arapça gramer kuralları bulunmaktadır. Bununla beraber me'ânî başlığı altında olmasa da kasr, cümlelerin atıfla birbirlerine bağlanması gibi me'ânî ilmine özgü başlıklar yer almaktadır.

2.2. Örnekler Açısından

Türkçe olarak incelediğimiz eserleri me'ânî ilmine dair açıklamalara verilen örnekler bağlamında değerlendirdiğimizde en sistematik örneklerin Belâgat-ı Osmâniyye'de olduğu görülmektedir. Me'ânî ilmi ile ilgili kitapta yer alan her başlığın Arapça belâgat kitaplarıyla karşılaştırılması çok uzun süreceğinden bu eser seçilen bir başlık bağlamında Arapça belâgat kitaplarıyla karşılaştırmaya tabi tutulacaktır. Belâgat kitaplarını me'ânî ilminin konularından müsned ve müsnedün ileyh'in işleniş açısından bir değerlendirmeye tabi tuttuğumuzda çeşitli farklılıklar göze çarpmaktadır. Belâgat-ı Osmâniyye'nin birinci bölümü Ahvâl-ı müsnedün-ileyh ikinci bölümü ise müsned beyanıdır. Arapça belâgat kitaplarında ise müsned ve müsnedün ileyh ayrı bir bölüm başlığı olarak değil de, bu öğelerin yer aldığı tam anlam ifade eden cümlelerin ya haberî ya da inşâî olduğu şeklinde bölümlenmektedir. Buna göre haber cümlesi içeriğinde doğru ve yalan olma ihtimali olan ve sahibine "O doğru söylüyor veya yalan söylüyor" denilebilen sözdür (Uzun v.d. 2008: 15). Örneğin söylenen söz gerçeğe uygun ise, onu söyleyen şahıs sözünde doğrudur. العلم نافع "İlim faydalıdır" örneğinde olduğu gibi. Şayet söylenen söz gerçeğe uygun değil ise, onu söyleyen şahıs, sözünde yalancıdır. Ayağa kalkmadığı halde ما ق زيد "Zeyd ayağa kalktı" demek gibi. Haberin doğru olmasından maksat, onun gerçeğe uygun olmasıdır. Yalan olmasından maksat ise gerçeğe uymamasıdır. Sözü söyleyene o, bu sözünde doğrudur veya yalancıdır diyemeyeceğimiz cümlelere ise inşa denir.

يا ببي تعلم حسن الاستماع كما تتعلم حسن الحديث.

"Ey oğulcuğum güzel konuşmayı öğrendiğin gibi, güzelce dinlemeyi de öğren. "

Sözü söyleyene, o doğru sözlüdür veya yalancıdır dememiz mümkün değildir. Çünkü söz sahibi, oğluna bir şeyi haber vermiyor, ondan bir şeyi yapmasını istiyor (Bolelli 2012: 189-191).

Belâgati Osmâniyye'de ise müsned ve müsnedün-ileyhe verilen örneklerin hepsinin Türkçe olduğu görülmektedir. Burada verilen örneklerde daha çok müsned (özne) ve müsnedün ileyh (yüklemin) ne olduğunu açıklamaya yönelik, cümle yapısını inceleyen örnekler verilmektedir. Örneğin,

Haydûdlar salb olundu denilir. Çünkü maksad-ı aslî haydutların def-i mazarratı olduğundan salb edenlerin zikrine hacet görülmeyip, meçhul sigayla îrâd olunur.

Verilen örnekler açısından bir değerlendirme yapılacak olursa Arapça'da müsned ve müsnedün ileyh kavramları zaten bilindiği için örnekler bu öğelerin olduğu cümlenin doğru ya da yanlış olup olmamasına göre kısımlara ayrılmıştır. Türkçe örneklerde Arapça'daki gibi haberî veya inşâî anlamlara gelen cümleler yer almamaktadır. Bu bağlamda Arapça belâgat kitaplarının daha çok anlama yönelik, Türkçe belâgat kitaplarının ise gramere yönelik örnekler verdiği gözlenmektedir.

SONUÇ

Arap ve Türk Edebiyatlarında çeşitli yönleriyle incelenen me'ânî ilminin tasnifi her kadar Curcânî'ye kadar götürülse de, daha sonra bu ilmin kuramlarını oluşturan Arap dilcileri tarafından belâgatın içinde ayrı bir bölüm olarak geliştirilmiş ve alt başlıklara ayrıldığı görülmektedir. Türk Edebiyatında belâgatla ilgili olarak yapılan çalışmalarda daha çok beyân ve bedî ilminin öne çıkması me'ânî ilminin içerdiği anlamsal derinliğin tam olarak anlaşılmasından ileri geliyor olabilir. Belâgat kitaplarının Arapça aslından okutulduğu dönemde Osmanlı medreselerinde okuyan öğrenciler bu eserleri anlayacak kadar Arapça biliyorlardı. Zaman ilerledikçe öğrencilerin Arap dili bilgileri bu kitapları anlamaya yeterli olmadı. Dolayısıyla ortaya çıkan Türkçe tercüme, şerhler, telhisler bu ihtiyaçtan doğdu; ancak tercüme veya şerh edilen eserlerde me'ânî ilminin tanım boyutunda kalması, eserlerin

genelinde öncelikle Arapça gramerin daha sonra da beyan ve bedi' sanatlarının anlatılması kanımca eserleri yazarların me'ânî ilminin kaidelerini Arap dili mantığı boyutunda tam olarak anlamamış olmalarından kaynaklanıyor olabilir. Ayrıca bu kitapları okuyacak medrese talebelerinin Arapça açısından yetersizliğini düşünerek bu ilmin kaidelerini anlayamayacakları dolayısıyla me'ânî ilmine kitaplarında ayrı bir bölüm açmadıkları da ileri sürülebilir. Öyle ki bu kitapların Arapça orijinaleri incelendiğinde me'ânî ilmi ile ilgili açıklamaların oldukça ağır bir Arapça'yla yapıldığı görülmektedir. Diğer taraftan Arapça'nın edebi sanat ve seci yapmaya çok daha uygun bir dil olmasından dolayı me'ânî ilminin kaideleri Arapça dil yapısına daha kolay uygulanmaktadır. Arapça olarak ve Arapça örneklerle yazılan kaidelerin Türkçe'nin dil yapısına uygulanmasının zorluğu da bu kitaplarda me'ânî ilminin tanımdan öteye gidememesinin nedenlerinden biri olabilir.

Bu çalışmada elde edilen bulgular incelenen kitaplar bağlamında değerlendirilmiştir. Yukarıda yer alan tablodaki tüm belâgat kitaplarının me'ânî ilmi açısından ele alınmasıyla veriler daha da somutluk kazanacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdun-nâfi Efendi (1289). *Nef'u'l-Mu'avvel fî Tercüme-i Telhîs ve'l-Mutavvel*, İstanbul: Matba'a-ı Âmire.
- Ahmet Cevdet Paşa (2000). *Belâgati Osmâniyye*, Hz. Yrd.Doç.Dr. Turgut Karabey ve Mehmet Atalay, Ankara: Akçağ Yayınevi.
- İsmail Ankâravî (1284h.). *Miftâhu'l-Belâga ve Misbâhu'l-Fesâha*, Birinci baskı, Tasvîr -i Efkâr Matbaası.
- BİLGEGİL, Kaya (1980). *Edebiyat Bilgi ve Teorileri, Belâgat*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- BOLELLİ, Nusretin (2012). *Belâgat Arap Edebiyatı*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları,
- BULUT, Ali (2010). Kuran-ı Kerim'de İtnâb Üslubu, *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi* Volume 3/11, Spring, s. 183-205.
- Mehmet Tahir Bursalı (1972). *Osmanlı Müellifleri*, Haz. A.Fikri Yavuz ve İsmail Özen, C.1, İstanbul: Meral Yayınevi.
- COŞKUN, Menderes (2010). *Sözün Büyüsü Edebi Sanatlar*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Abdulkâhir Curcânî (2004). *Delâ'ilu'l-İcâz*, yayına hazırlayan Mahmud Muhammed Şakir, Kahire: Mektebetu'l-Hancı.
- DAĞLAR, Abdülkadir (2007a). Klâsik Türk Edebiyatı Şerh Geleneği ve Hacı İbrâhim Efendi'inin Şerh-i Belâgatına Dair, *Turkish Studies*, Volume 2/2 Spring, s.161-178
- (2007b). Hacı İbrahim Efendi'nin Şerh-i Belâgat'ı (*Metin*), *Turkish Studies*, Volume 2/4, s.321-370
- ERGÜN, Mustafa (1996). Medreselerde Okutulan Dersler ve Ders Kitapları, A.K.Ü. *Anadolu Dil-Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, Afyon. <http://www.egitim.aku.edu.tr/moders.htm> e.t.12.10.2013
- HIZLI, Mefail (2008). Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler, *Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 17, S.1, 25-46
- HUSEYN, Taha (1931). Arap Belâgati, el-Câhiz'den 'Abdulkâhir'e Kadarki Süreç, Tercüme: Zafer Kızıklı (2010), *Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 51:2, s.433-460.
- İBRAHİM, el-Hâc (1305 h.). *Edebiyat-ı Osmâniyye*, Bâb-ı Âli (İstanbul): Mahmud bey matba'ası.
- Kartal, Ahmet (2007). Türk Edebiyatında Belâgat Çalışmaları ve "Tezâd" ve "Telmih" Sanatlarına Eleştirel Bir Bakış, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.16, S.1, s.413-428.
- Kazvîni, *Telhîsu'l-Miftâh*, Tıpkıbasım ve Tercüme, Hazırlayan: Yanık, Nevzat, v.d.İstanbul:Huzur Yayın Dağıtım.
- KIZIKLI, Zafer (2008). *Arap Dilinde Belâgat Bilimi (Tarihsel ve Kavramsal Bir Çözümleme)*, Ankara.
- ÖZDOĞAN, M.Akif (2005). Abbasiler Dönemi Tercüme Faaliyetlerinin Arap Edebiyatına Etkisi, *Nüşa*, Yıl 5, Sayı 16, s.35-49
- SABAN, İbrahim (2011). Osmanlı Âlimlerinin Arap Belâgatine Dair Eserleri, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, *Şarkiyat Mecmuası*, s.107-132.
- Saraç, M.A.Yekta (2012). *Klasik Edebiyat Bilgisi (Belâgat)*, İstanbul: Gökkuşbe.
- Sirâceddîn Sekkâkî (1317h.). *Miftâhu'l-'Ulûm*, Birinci basım, Mısır: Matba'atu'l-Edebiyye.
- ŞÜKRÜ, Mehmet (1318). *İlm-i Belâgat*, İstanbul: Arif Efendi Matbaası.
- UZUN, Tacettin v.d. (2008). *Anlatımlı Belâgat*, Konya.
- YETİŞ, Kazım, (1992). *Belâgat, Türk Edebiyatı*, T.D.V.İ.A. C.3, 384-387.
- (2006). *Belâgattan Retoriğe*, İstanbul: Kitabevi.